

"כל דכפין" או "אינו נאכל אלא למנויו" – על פתיחת הדלת וראיית פני האחר

דרשת שבת הגדול, בית כנסת הרמב"ן תשע"ד

1. הכרזת הפתיחה בליל הסדר וכוונתה

הא לחמא עניא דאכלו אבהתנא בארעא דמצרים.

כל דכפין ייתי ויכל כל דצריך ייתי ויפסח.

פתיחת ליל הסדר בהכרזת "כל דכפין" מביכה את כל מי שמכיר את הלכות הפסח. השולחן הערוך לפי מספר המסובים הנהוג היום (בבית או בבתי המלון) הוא צל חיזור למנהג שהיה נהוג בימי בית שני שבו אכלו את בשר הפסח על פי רישום מדויק ומדוקדק: "אין הפסח נאכל אלא למנויו". לא נרשמת – לא אכלת. המנהג האקסלוסיבי הזה נולד כבר בפסח מצרים שבו נדרשה כל משפחה להגדיר את עצמה ולהסתגר בביתה לאכילת הפסח. רק בדיעבד – "לקח הוא ושכנו הקרוב אליו". אין שום מקום לפתיחת דלתות בליל הסדר. קריאה מסודרת בהלכות קרבן פסח ברמב"ם נותנת מעט מהתחושה של ה"דלת הסגורה" המאפיינת את הלילה הזה (רמב"ם הלכות קרבן הפסח פרק ט):

כל האוכל מן הפסח אינו אוכל אלא בחבורה אחת ואין מוציאין ממנו מן החבורה שיאכל בה, והמוציא ממנו כזית בשר מחבורה לחבורה בליל חמשה עשר לוקה שנאמר לא תוציא מן הבית מן הבשר חוצה,

שתי חבורות שהיו אוכלות בבית אחד צריכה כל חבורה מהן לעשות לה היקף שנאמר מן הבשר חוצה, מפי השמועה למדו שצריך ליתן לו חוצה למקום אכילתו, ואלו הופכין את פניהן אילך ואוכלין ואלו הופכין את פניהן אילך ואוכלין כדי שלא יראו מעורבים.

היו המים שמוזגים בו יינם באמצע הבית בין שתי החבורות, כשהשמש עומד למזוג קופץ את פיו ומחזיר את פניו עד שמגיע אצל חבורתו ואחר כך אוכל מה שבפיו, שאסור לאוכל לאכול בשתי חבורות, ומותר לכלה להחזיר פניה מפני חבורתה ואוכלת מפני שהיא בושה לאכול בפניהם.

שתי חבורות שנפרצה מחיצה מביניהן אינן אוכלין, וכן אם היתה חבורה אחת ונעשית מחיצה ביניהן אינן אוכלין עד שתסתלק, שאין הפסח נאכל בשתי חבורות ואינן נעקרין מחבורה לחבורה.

קשה לדמיין חוויה סגורה וסקטוריאלית יותר מזו. אי אפשר לדמיין את החבורה הזו פותחת דלת ואומרת "כל דצריך יבוא". זה נוגד את כל האווירה המתוארת כאן.

איך אנו פותחים את ליל הסדר בהכרזה שכל כך רחוקה מן האמת?

אכן, בעקבות המבוכה הזו בחרו חלק מהפרשנים לצמצם את ההכרזה ולהותירה בגבולות הבית בלבד. כך, למשל, הרב אליהו שפירא (פראג, סוף המאה ה – 17) כותב בפירושו לשו"ע "אליהו רבה" (סימן תעג):

כל דכפין וכו', קאי על בני ביתו, שהרי המפתח סגור

מקורו של אליהו רבה הוא בפרוש ראב"ן למסכת פסחים המסביר את אמירת "כל דכפין" -

ולבני ביתו הסמוכין עליו אומר כן ולא לכל אדם שהרי ביתו סגור ומוסגר ושארית ישראל לא ידברו כזב.

כך, פשוט. "אל תשקרו" אומרים ראשונים ואחרונים. הזמינו את בני הבית בלבד. זהו כמובן פירוש שבא כאפולוגטיקה על המנהג הקיים. אין שום ספק שהרקע לאמירת "כל דכפין" ו"כל דצריך" לא נועד לבני הבית אלא לעניים שאין להם היכן לאכול. הוכחה פשוטה לכך היא תיאור תלמודי אודות הנהגותיו של רב הונא. התלמוד מביא רשימת נוהגים המעידים על אחריותו של רב הונא כלל הציבור. הדבר האחרון המתואר הוא זה (תענית כ ע"ב):

כי הוה כרך ריפתא הוה פתח לבביה ואמר: כל מאן דצריך - ליתי וליכול.

הוא לא אוכל סעודת פת בלי לפתוח את הדלת ולהכריז שכל מי שצריך לאכול – מוזמן לסעוד איתו. כששומע רבא (דור אחריו) על ההנהגה הזו הוא מגיב ואומר:

כולהו מצינא מקיימנא, לבר מהא דלא מצינא למיעבד משום דנפיש בני חילא דמחוזא.

רש"י הסביר את תגובת רבא בכך שבמחוזא היו הרבה עניים ורבא חשש להתמודד עם ביקוש יתר. המהרש"א חולק וטוען שמחוזא ידועה לנו כעיר של עשירים (עיר שלטון) ולכן נראה יותר לפרש ש"בני חילא" מכוון לצבא שמתפרנס מהקהילה ובשומעם שיש סעודה יעוטו כולם על שולחנו של המארח.

בין כך ובין כך ברור שהמנהג המקורי של "כל דכפין וכל דצריך" מבוסס על המודל של רב הונא ומבטא את הרצון שלנו לפתוח את הדלת לכל מי שנזקק לעזרה.

הפער בין ההקפדה על "פסח נעול" לבין "פסח פתוח" עורר שיטות שונות בנוסחאות ההגדה. ויכוח על נוסח זה מתועד על ידי ר' צדקיה בן אברהם הרופא, בעל ספר שיבולי הלקט (מאה 13 איטליה) בפרושו להגדה (סדר פסח סימן ריח):

כל דצריך ייתי ויפסח.

רבינו ישעיה זצ"ל כתב דלא גרסי' ליה [לפי] שאין לנו פסח עתה ואפי' אם היה לנו פסח עתה לא היינו מזמנין אותם שאין הפסח נאכל אלא למנויו כשהוא חי כמו שדרשו חכמים מהיות משה מחיותיה דשה רשאין לפחות ולהוסיף אבל לאחר שנשחט לא ועל כן לא גרסי' ליה

ואחי ר' בנימין נר"ו כתב דאין חשש לסלקו ליה ואף על פי שאין עתה זמן פסח:

לשון ההגדה מסודרת על יסוד הפסוקין כדכתיב בתחילת הענין ויקחו להם איש שה לבית אבות
שה לבית ואם ימעט הבית מהיות משה ולקח הוא ושכנו וגו' שהיו מזמנין זה לזה לפסוח יחד וכן
משמעו כל מי שאין לו פסח יבא וימנה על שלי ובודאי קודם שחיתת הפסח קאמרי ליה וקבעוהו
בהגדה לזכר בעלמא

ברור לרבי בנימין שאחרי השחיטה אין מה לדבר על הזמנה. ההכרזה בראשית הסדר אינה הזמנה
אלא חלק ממעשה ההדמיה שאנו עושים כליל הסדר, כדי להראות עצמנו כאילו אנו יצאנו. לא שאנו
מזמינים אלא שאנו מזכירים שהיה ניתן להזמין לפני שחיתת הפסח. בין כך ובין כך אין חשש לסלקו –
הכוונה לבטל את הנוסח הזה מן ההגדה.

התמודדות אחרת לגמרי מצאתי בפירוש רב מתתיהו, מגאוני פומבדיתא האחרונים (בתוך ספר
אבודרהם בסדר ההגדה ופירושה):

כתב רב מתתיה מה שנהגו לומר כל דכפין ייתי ויכול כך היה מנהג אבות שהיו מגביהין
שולחנותיהם ולא היו סוגרין דלתותיהם והיו אומרים ככה כדי שיבאו ישראל העניים שביניהם
לאכול ולקבל שכר היו עושין זה ועכשיו שנעשו שכני עכו"ם יותר משכני ישראל מפרנסין אותם
בתחלה כדי שלא יחזרו על הפתחים ואח"כ מגביהין את השולחן ואו' כמנהג ראשונים ע"כ.

לטענת הגאון המציאות החברתית חייבה אותנו לייצר שינוי במנהגי אבותינו. פעם, באיזו נקודת זמן
עלומה, היו פותחים דלתות ואומרים "כל דכפין" כדי שיבאו עניים לתוך בתינו, כפי שנהג רב הונא
בסעודתו. היום איננו יכולים לנהוג ברחבות כמו אבותינו כי תנאי החיים שלנו שונים. אנו חיים
בשכונות מעורבות ואם נאמר "כל דצריך" באמת – לא יהיו עניי ישראל מתפרנסים. הפתרון היה,
לטענת הגאון, סלילת כביש עוקף לפתיחת הדלת בזמן הסעודה והעתקתו לזמן מוקדם יותר. כך נוצר
לדעתו המוסד הגדול והחשוב של מגבית חטים לפסח. כך יש להבין אולי את הפער בין הכרזת "כל
דכפין ודצריך" ללשון המשנה בתחילת סדר הפסח, בפרק עשירי במסכת פסחים:

ערבי פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך ואפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב
ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין ואפילו מן התמחוי:

כאן כבר ברור לגמרי שאנו נפגשים עם הממסד הקהילתי. כמו שמסביר רשב"ם על המקום (דף צט
ע"ב):

גבאי צדקה המפרנסין את העניים כדתנן אין פוחתין לעני העובר ממקום כו' אלמא לישנא דלא
יפחתו אגבאי צדקה קאי והוא הדין נמי אם לא יתנו לו שצריך שיחזר בכל כחו אחריו אלא אורחא
דמילתא נקט שרגילין ליתן לו ארבע כוסות

הרשב"ם מתאר את המגבית הקהילתית שגבאי הצדקה הממונים מחלקים לכל העניים העוברים
ממקום למקום את סל המזון שמכיל את חובות הלילה. "לא יפחתו לו מארבע כוסות". אלא שהמאירי
מציע פרשנות חלופית למשנה:

ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין וכו' לשון יפחתו לו יש אומרים שהוא יוצא לשני והוא חוזר על גבאי צדקה מלשון אין פוחתין לעני העובר ממקום למקום מכר בפנדין ר"ל שוה פנדין כלומר לא יפחתו לו גבאי צדקה המחלקים לעניים בכדי צרכם אף על פי שבשאר ימים טובים יש להם לצמצם להם בכאן לא יפחתו לו מארבע כוסות של יין ואפי' היה עני הנוטל מן התמחוי שהוא עני שבעניים וכמו שאמרו מי שיש לו מזון סעודה אחת לא יטול מן התמחוי וי"מ אותו בודד כלומר שלא יהי' לו פחות מארבעה כוסות של יין ור"ל שצריך להשתדל בכל כחו עד שיהא לו יין כשיעור ארבע כוסות אפי' היה עני גמור:

לדעת המאירי יש אפשרות להסביר את המשנה ש"לא יפחתו" היינו שלא יהיה לו פחות מארבע כוסות של יין. גם אם במצב רגיל הוא מסתפק בכלום כאן דורשת ממנו המשנה לצאת מגדרו ולהגיע לתוצאה שמאפשרת לו להיות בתוך המעגל של החוגגים. מכאן אפשר להרחיב את שאלת האחריות ליציאה ממעגל העוני המרוד ועוצמת התביעה החברתית מהקהילה או מהנזקק עצמו. יש כאן מחלוקת שמאפשרת כניסת עומק לשאלת מדיניות היציאה מעוני.

הרעיון הזה שמעות חיטים באו כתיקון ל"כל דצריך" שלא ממומש מתורגם להלכה בשולחן ערוך הלכות פסח. ההלכה הראשונה שכותב הרמ"א בפתיחת ההלכות (סימן תכט) היא המנהג הזה:

ומנהג לקנות חטים לחלקן לעניים לצורך פסח. וכל מי שדר בעיר י"ב חודש צריך ליתן לזה.

מסתבר שמקורו של המנהג קדום ומתועד בתלמוד הירושלמי למסכת בבא בתרא (פרק א) הקובע את גדרי התושב בעיר החייב במיסי העיר. ברשימה מופיע מי שדר בעיר י"ב חודש והוא מקבל מעמד של "חבר". לדברי רבי יוסי ב"ר בון תושבי העיר מוגדרים לעניין "חיטי הפסח – בין לישא בין ליתן". וכפירושו של בעל פני משה

בין לישא. בעול אם שאר בני העיר לחיטי עניים לפסח אם שהה שם י"ב חדש:

בין ליתן לו. אם עני הוא ושהה שם י"ב חדש נותנין לו מחיטי עניים:

אם נכונים הדברים הרי שאנו עדים למהלך מרתק של התרחקות העני מן הבית. תהא הסיבה אשר תהא היה מנהג להכניס עניים לסעודת החג ובמקום מנהג זה יצרו מגבית של חיטים כדי שלא יהיה מי שמוצא עצמו מחוץ למעגל החוגגים. המשמעות של שינוי המנהג הזה היא שהעני כבר לא נכנס לבית שלי. בהוראת קבע אני נותן את חלקי, בעין יפה, לרווחת עניי ישראל וכך אני מיסב על שולחני בלב שקט ונקי.

2. על פתיחת הדלת ופתיחת הכיס.

"הלוא פרס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית"

כי תראה ערם וכסיתו ומבשרך לא תתעלם"

הצעקה של הנביא ישעיהו לפתוח את הבית לעניים מרודים נשארת תלויה באוויר. נוצר קו מפריד בין מצוות הצדקה לבין הכנסת אורחים. הראשונה מכוונת לעניים והשנייה מכוונת לאנשים שנעים להיות בסביבתם. מצוות הצדקה נעשית ב"שלט רחוק" והכנסת אורחים מסננת את אלה שמדברים ומתנהגים בשפתינו. נכון הוא שהחינוך היהודי מרבה מאד לספר בשבח הכנסת האורחים. ערמות של סיפורים מחללים את תודעת ההכנסה של האורח הביתה כחלק מאורח חיים ראוי לבית. אחד מסיפורי המופת שמרבים לספר משווה בין צדקה מרחוק לעומת הנותנה מקרוב. כך מספרת הגמרא במסכת כתובות (ז ע"ב):

מר עוקבא הוה עניא בשיבבותיה, דהוה רגיל כל יומא דשדי ליה ארבעה זוזי בצינורא דדשא. יום אחד אמר: איזיל איחזי מאן קעביד בי ההוא טיבואתא. ההוא יומא נגהא ליה למר עוקבא לבי מדרשא, אתיא דביתהו בהדיה, כיון דחזיוה דקא מצלי ליה לדשא נפק בתרייהו, רהוט מקמיה עיילי לההוא אתונא דהוה גרופה נורא, הוה קא מיקליין כרעיה דמר עוקבא, אמרה ליה דביתהו: שקול כרעך אותיב אכרעאי. חלש דעתיה, אמרה ליה: אנא שכיחנא בגויה דביתא ומקרבא אהנייתי.

[תרגום: מר עוקבא, היה עני בשכנותו שהיה רגיל כל יום להטיל לו ארבעה זוזים בפתח הבית.

יום אחד אמר: אלך ואראה מי עושה בי אותה טובה.

אותו יום התעכב לו מר עוקבא בבית המדרש, באה אשתו עמו.

כיון שראוהו מטה את אזנו לדלת לצאת אחריהם, רצו מלפניו.

נכנסו לאותו כבשן שהיה גרוף באש.

היו נשרפות רגליו של מר עוקבא.

אמרה לו אשתו: קח רגליך והנח על רגלי.

הצטער, אמרה לו: אני מצויה בתוך הבית, וקרובה הנאתי.]

מר עוקבא הוא הגביר הטוב. הוא נותן הוראת קבע לעני בשכנותו ומקיים את הגדולה שבצדקות – מתן בסתר. הסיפור משתבש כשהעני רוצה לדעת מי הוא מקור הטובה שמורעפת עליו. כמיטב המסורת הספרותית אורג המספר את הסיפור ומביא את האשה לבית המדרש ללוות את בעלה ששכח לחזור הביתה. העני האורב בפתח הבית מזהה את הזוג ומתחיל לרדוף אחריהם. תמונה מוזרה של איש עני שרודף אחרי ראש הגולה ואשתו ההולכים לביתם. הם קופצים לתנור ורגליו של מר עוקבא נחרכות באפר הצבור בו. אשתו מציעה את עזרתה וגורמת לו למבוכה. מדוע רגליו נחרכות ורגליו עומדות בחום ללא פגע? האשה מספרת לו את התשובה. היא פוגשת את העני בבית ו"מקרבת הנאתי". היא רואה את האישון בעינו של העני. כי היא לא מפקידה הוראת קבע אלא מזינה את הנכנס בביתה.

זה סיפור שתפקידו לקבוע הירארכיה של צדקה ומעמדה את הכנסת העני לבית כמדרגה גבוהה יותר ממתן בסתר. הסיפור לא עוסק כאן בבושה הנגרמת לעני המתדפק על הדלת, בקושי שלו לוותר על כבודו ועל מעמדו ולחזר על הפתחים. זה סיפור שממוקד כולו בנפש הנותן ולא בנפשו של המקבל.

כנגד הסיפור הזה מספרת הגמרא סיפור על איש שהתגרה בשטן וביקש להעמיד עצמו באידיאות ללא דילמות. הוא מעל ומעבר להתמודדות שאר בני אדם ומידותיו מושלמות (קידושין פא ע"א):

פלימו הוה רגיל למימר כל יומא: גירא בעיניה דשטן.

יומא חד מעלי יומא דכיפורי הוה, אידמי ליה כעניא, אתא קרא אבבא, אפיקו ליה ריפתא,

אמר ליה: יומא כי האידינא כולי עלמא גואי, ואנא אבראי?

עייליה וקריבו ליה ריפתא. אמר ליה: יומא כי האידינא כולי עלמא אתכא, ואנא לחודאי?

אתיוהו אותבוהו אתכא. הוה יתיב מלא נפשיה שיחנא וכיבי עליה, והוה קעביד ביה מילי דמאיס,

א"ל: יתיב שפיר.

אמר ליה: הבו לי כסא, יהבו ליה כסא, אכמר שדא ביה כיחו,

נחרו ביה, שקא ומית.

שמעו דהוו קאמרי: פלימו קטל גברא! פלימו קטל גברא!

ערק וטשא נפשיה בבית הכסא, אזיל בתריה נפל קמיה.

כי דחזייה דהוה מצטער גלי ליה נפשיה,

אמר ליה: מאי טעמא אמרת הכי? ואלא היכי אימא?

אמר ליה, לימא מר: רחמנא נגער ביה בשטן.

[תרגום: פלימו היה רגיל לומר בכל יום: חץ בעיניו של השטן .

יום אחד ערב יום הכיפורים היה, **נדמה לו (השטן) כעני**, בא, וקרא בדלת .

הוציאו לו לחם החוצה.

אמר לו (העני לפלימו): יום כזה, כולם בפנים ואני בחוץ!?

הכניסוהו, ונתנו לו לחם .

אמר לו: יום כזה כולם ישובים לשולחן ואני לבד!?

הביאוהו, והושיבוהו לשולחן. היה יושב, מלא עצמו בשחין ופצעי ליחה מאוסין (רש"י), והיה עושה בהם

דברים מאוסים. אמר לו: שב יפה !

אמר לו: הבו לי כוס. הביאו לו כוס, משך וירק בה את כיחו. גערו בו - ומת (או: עשה עצמו כמת).

שמעו שהיו אומרים: "פלימו הרג אדם, פלימו הרג אדם!"

ברח, והחביא עצמו בבית הכסא. הלך אחריו, כשראה שהוא מצטער, גילה לו את עצמו.

אמר לו (השטן): מדוע אתה אומר כך ?

אמר לו: אלא איך אומר ?

אמר לו, אמור: ה' יגער בו בשטן.]

(ציטוט מתוך אדמיאל קוסמן, מסכת גברים: "אנו יכולים לשער מה קרה לתאבונם של בני הבית בגלל הריח הנורא והמראות הדוחים, ומכאן גם הזדהותנו החלקית לפחות עם תגובתם הקשה כלפיו. אך דבר אחד נשכח כאן: העני עצמו. עני זה סובל מרעב, אך גם מתחושת בדידות חריפה. מדובר בעני סובל וחולה, והוא בוודאי מדיף ריחות צחנה אלו ויורק את כיחו לתור הכוס בגלל מחלתו הקשה - לא מכיוון שהוא רוצה לפגוע במארחיו. את כל העובדות הללו אין בני הבית מסוגלים לראות, מכיוון שעניינם האמיתי אינו ברוחני ובדתי באמת - שהרי אז היה נפתח לבם בנדיבות אמיתית אל האחר והיו רואים ללא ספק את מצוקותיו ושמחים לסייע לו במה שיוכלו - אלא שעניינם האמיתי הוא בשמירה על המסגרת הבורגנית של הסעודה, ביביחד' המשפחתי הנעים והנוח.) פלימו מסמל אותי, אותנו, את כל מי שחושב שקטן עליו להכניס אורחים, שזוהי מצוה קלה. הכנסת אורחים מאתגרת כי היא מערערת את כל הגבולות. כשאתה מכניס אורח ואומר לו "תרגיש בבית" - למה אתה מתכוון? מי משלם את מחיר האלטרואיזם של בעל הבית שהופך את ביתו להפקר ונותן לעניים להיות בני ביתו? פלימו שם עצמו לבלתי מוגבל במידותיו ובדיוק שם נפל. הקב"ה יכול לגעור בשטן אך לפלימו כדאי להיות מדוד יותר בהנהגותיו. פתיחת דלת היא מדרגה גבוהה, לחם לעני היא מדרגה יפה בצדקה, אירוח על שולחן בני הבית היא מדרגה עליונה. האם אתה מסוגל להתייבב במדרגה כזו? אם כן - שכרך הרבה. אם לא - אל תשחק באש. תעבוד את ה' על פי מידותיך. אל תתעלם מצרכי הרבים הנזקקים, אל תבצר את עולמך ואת נפשך מצרה ומצוקה. גם זו מדרגה.

אתמול, 11 אפריל, הוא יום השחרור של אסירי בוכנוולד וביניהם אבא. הזכרונות שלו מבוכנוולד קשים. אנחנו רגילים לצייר את אירועי השואה במשוואה של "הטובים" (- היהודים) ו"הרעים" הגרמנים. אבא אף פעם לא הגיש לנו תמונות שטוחות. תמיד מורכב ותמיד אמיתי ולא מטשטש. בחוויות שלו מבוכנוולד צרוב זיכרון קשה של מאבקים לא נעימים בין אסירים יוצאי פולין לאסירים שהגיעו מהונגריה. חוויות של גניבות ואפילו רציחות בשביל פת לחם בלי שום מחוה של ידידות או ראיית פני אחר. מן הצד השני אבא מספר על ארבעה ימי חסד שעברו עליו בזכות קצין גרמני שהעסיק אותו בניקיונות בגינה ובבית הפרטי, הסמוך למחנה. הקצין הגרמני, מהנדס אזרחי במקצועו. התייחס לאבא כאדם. הגיש לו לחם וקפה, מגבת להתרחץ ומעל הכל - פנה אליו בשם "יונגה" (=בחור) ולא בתור אסיר. אבא מתאר גם את קולה של אשת הקצין שצעקה על בעלה על שהכניס הביתה אסירים יהודים. אבא חש כמצורע (עם כלביא, עמ' 125 - 129). אני קורא את זכרונותיו של אבא וחושב על פלימו. האשה של הקצין היא הנורמלית. היא לא יכולה לטנף את הבית שלה באיש מזהם, מסריח ועוד יהודי. היא מתורבתת ונורמטיבית. בעלה חרג מגבולות התרבות וגילה את עומק צלם האלוהות שבו. הוא לא חסיד אומות העולם. הוא אדם שהתנהג ככזה גם בתנאים סביבתיים

שלא איפשרו זאת. אני קורא את פלימו ואת הקצין קריגר ושואל את עצמי איך מנווטים את החיים בין החובה לראות את פני האחר בלי פחד לבין הגבולות של שמירת הבית בגבולות.

אני מעז להכניס לכאן גם את סוגיית הבית הלאומי והכנסת אורחים שמיתדבקים על דלתות הבית מאפריקה. הם באים בהמונים ומערערים את שלומה ובטחונה של ישראל כמדינת הרוב של העם היהודי. מותר לי להתעלם מדפיקתם? מותר לי לגרשם ללא מיון וללא שימוע? ומאיך – האם הבית שלי לא ייחרב אם אניח לכל מהגר עבודה להיכנס באמתלת פליט. הסוגיה הזו מביאה אותי לניסיון ניווט בנתיבי הכנסת האורחים – בין אוהלו של אברהם לביתו של לוט בסדום.

3. בין הכנסת אורחים של אברהם להכנסת אורחים של לוט – פסח בסדום

וְיְהִי בְשַׁחַת אֱלֹהִים אֶת עַרְי הַכֹּפֵר וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת אַבְרָהָם

וַיִּשְׁלַח אֶת לוֹט מֵתוֹךְ הַהֶפְכָּה בְּהִפְךָ אֶת הָעָרִים אֲשֶׁר יָשַׁב בָּהֶן לוֹט:

אפשר ללמוד את הפער הזה בין חיים של הכנסת אורחים מעולה להכנסת אורחים מקלקלת בהשוואה בין לוט לאברהם, שני האישים שהצטיינו בהכנסת אורחים.

אברהם הוא יסוד החסד. כשהוא מקבל את האורחים הוא רץ לקראתם ומושיב אותם בחוץ – תחת העץ. בתוך האוהל נמצאת שרה ויריעות האוהל מפרידות ביניהם. אף אחד לא חושב לגמד את קומתו של אברהם על זה שלא הכניס את האורחים המאובקים הביתה. הוא דואג לכל צרכם בכל כוחותיו. הבעל שם טוב היה דורש את הפסוק שנאמר על אברהם "וילך למסעיו מנגב ועד בית אל" (בראשית יג, ג) כך (דגל מחנה אפרים פרשת לך לך):

יש לומר שהתורה מרמזת לנו בהליכות אלו של אברהם על דרך "ישם מדבר לאגם מים וארץ ציה למוצאי מים"

וזה יש לפרש שמרומז בפסוק וילך למסעיו היינו שזה היה כל הליכותיו של אברהם ופעולותיו שיתפשט מדתו מדת החסד מנגב הוא ארץ ציה היינו שלא היה בו מים בחינת חסדים המשיך בפעולותיו שיהיה לבית אל שיתגלה בו חסדים המכונים אל על דרך חסד אל, והיינו שהמשיך חסדים להשכינה כביכול על ידי מעשיו הטובים ופתח אורות מקורי נשמתו ונפתחים הצינורות להריק שפע וברכה והבן:

אברהם עמוד החסד מביא לעולם בכלל ולעולמנו הפנימי – יהודי את ערך הכנסת האורחים כערך העומד מעל חוויה פרטית של אדם הצמא לקרבת אלהים. לוט, הגדל בצמוד לאברהם נודד עם מדת הכנסת האורחים לסדום הנעולה והמבוצרת.

אחת ההערות הצדדיות שמלוות את פרשת לוט ואנשי סדום שמורה לרש"י הכותב על המצות שאפה לוט לאורחים, כאילו מסיח לפי תומו:

"פסח היה"

זה נשמע כמו דרשה חסידית. מה בין מצות של פסח למצות של לוט? אלא שכבר עמד על כך הרב יואל בן נון שקריאה צמודה בין פרשת לוט לפרשת פסח מצרים מעוררת קשרים עמוקים ודיאלוג מרתק. אביא את הדברים כלשונו.

בפרק הזה מתואר בית סגור, ובו משפחה ואורחיה לאחר משתה המצות. על פתח הבית מצילים המלאכים את יושבי הבית, מכים את אנשי העיר (סדום), ומוציאים את משפחת לוט אל מחוץ לעיר, בזכות הכנסת האורחים.

ההקבלות המרובות בין הפיכת סדום לבין מכות מצרים, ממש זועקות "פסח" – הבית הסגור, המלאכים המשחיתים-המצילים, כל הלילה אל הבוקר, עדי שחר עלה ושמש יצאה (הוא הוא לוח הזמנים של יציאת מצרים) – ועל הכל: "קומו צאו" – "ויתמהמה", שהם ביטויים יחודיים ליציאת מצרים. ביציאת מצרים נאמר: "ולא יכלו להתמהמה" – "כי גרשו ממצרים" – וגם ביציאת סדום לא יכול לוט להתמהמה כי המלאכים החזיקו בתקיפות (ואולי בכוח) בידו וביד אשתו וביד שתי בנותיו... ויצאהו וינחהו מחוץ לעיר ("ט טז). הפשט של רש"י (שמצטט מדרש חז"ל לפניו) הוא הרעיון של פסח כהצלת משפחה אחת מתוך ההפיכה בזכות הכנסת האורחים שהיא מידת בית אברהם. רעיון זה קדם ליציאת מצרים והוא הופך להיות הפתח להגדה של פסח "כל דכפין". פתיח זה אינו חיצוני לחג אלא הוא עצם החג. המדידה שמוודים לאדם אם הוא ראוי להצלה ולגאולה נמדדת ב"תו תקן" הכנסת אורחים". סיפור ההצלה הפרטי של לוט ומשפחתו הוא דגם של הצלה כללית לכל ישראל הממתגים את עצמם כקשורים לסיפורו של אברהם.

עד כאן הרב יואל בן נון. ארשה לעצמי להוסיף עוד הערה להשוואה זו. אברהם קיבל את פני האורחים והושיבם תחת העץ. לוט הכניסם מיד לבית ובמלחמה על חייהם הציע לאנשי העיר הסובבים על הבית את בנותיו במקום אורחים. זה רגע של שיבוש. מי התיר לו להרוס את הבית פנימה? הוא ניצל מן ההפיכה אך בנותיו יגנבו את זרעו ויולידו שני עמים, עמון ומואב, שסרבו להכניס את ישראל בגבולם. רק בימי רות ונעמי יחזור החסד לבית ונמצא סוג של פיוס בין פרי נאה של מואב הבאה לשדה בית לחם.

בין אברהם לסדום פעורה תהום. עולם של ניכור לעומת עולם שחותר לתיקון. המשנה באבות (פרק ה) (ה) הזהירה אותנו מפני ניכור זה באומרה על מידת "שלי שלי ושליך שליך" – זו מדה בינונית ויש אומרים זו מדת סדום".

וכפי שביאר הברטנורא: "קרוב הדבר לבוא לידי מדת סדום. שמתוך שהוא רגיל בכך, אפילו בדבר שחבירו נהנה והוא אינו חסר לא ירצה להנות את חבירו. ההנהגה החברתית המנוכרת אינה חורגת מגבולות ה"מדה הבינונית". לא מדובר על גזל או חמס. רק התעלמות מן החוץ, ממפתן הדלת, מאורח שנטה ללון.

המפגש הבינאישי הוא סוד החסד של אברהם. הידיעה שיש לזולת משהו שאין לי הוא המפתח ליצירת חברה מפרגנת וסובלנית. הצדקה חשובה אך הכנסת האורחים אינה יודעת גבול. זו ההבנה הפשוטה של המשנה במסכת פאה הכוללת את הכנסת אורחים בתוך רשימת הדברים שאין להם שיעור.

כרגיל זלדה המשוררת היטיבה לתאר זאת יותר מרבים אחרים:

וְךָ סִיּוֹם / זו

אִשָּׁה קְשִׁישָׁה וְחֹלֶת רַגְלָיִם

פּוֹשֶׁטֶת יָד בְּרָחוּב

שׁוֹתָה תָּה בְּחֶצֶר מְרַצֶּפֶת

בְּצֶל הָאֱלֹהִים.

פְּלִיאָה בְּעֵינֵי אִיף מְגִיחָה הִיא

מִבְּלָהוֹת גּוֹרֵל זֹעֵם

לְנִימוּסִים עֲדִינִים

לְגִנּוּנֵי כְבוֹד שְׁפוֹרְשֵׁים כְּנָפִים

בְּחַיִּים שֶׁל טוֹבָה בְּחַיִּים שֵׁשׁ בָּהֶם נוֹי.

בְּעֵינֶיהָ הַחֹמוֹת זֹרֵחַ אֹר

שְׂרָאָה אִיּוֹב בְּלֵב הַסְּעָרָה

בְּשֵׁת הָאֲשָׁפוֹת לֹא חֶסֶם בְּפִנֶּיהָ

אֵת אֵימַת הַשָּׁמַיִם.

פְּתָאם אֶמְרָה לִי:

שְׁמַת לֵב לְאִישׁ שְׁמוּכָר סְדָקִית בְּמִרְתָּף

בְּפִנֵּת הַרְחֹב?

רְאִית אֵת מִבְּטִיו?

נִדְהַמְתִּי

כִּי בְּתוֹךְ עֲזוֹבֹת צְלָמוֹת מִתְּבוֹנָנֶת הִיא כָּךְ

בְּחִזְיוֹנוֹת הַחַיִּים.

רַק כְּאֲשֶׁר עָלָה בָּהּ לָבָה עַל גְּדוּתָיו

וְהוֹשִׁיטָה לִי צִנְצָנֶת שֶׁל דָּבֶשׁ

שְׁקִבְלָה בְּאִיזָה מְבוּא -

גְּלִיתִי לְתַמְהוּנֵי שְׂאֵהֲבֵתִי שְׂרוּיָה עֲדִין בְּסִפְרֵי הַנְּמוּכוֹת

כִּי הִיא עָלֵי לְנַפֵּץ שְׁבַע חֹמוֹת שֶׁל סְרוּב

כְּדִי שְׂאוּכַל לְקַבֵּל מִיָּדָה

אֵת דְּבֶשׁ מִתַּת הַיְּדִידוֹת.

יכולתה המופלאה של הקבצנית לראות בסבלו של מוכר הסדקית בפינת הרחוב ולחדור לנבכי נשמתו מחוללים שינוי במשוררת עצמה ובי הקורא בשיריה. הקבצנית מלמדת אותנו לראות בכל אדם לא רק את חיצוניותו אלא גם את פנימיותו.

בסיום מתקשה זלדה לקבל מידי הקבצנית את מתת הידידות. קבלת ידידות היא מדרגה הרבה יותר גבוהה מהענקתה.

זו אולי המשימה הגדולה שניצבת לפנינו, כאנשים הרגילים לתרום בעין טובה בהוראות קבע. מתת ידידות מחייבת התעמלות של הנפש לקבלת פני האחר. כל צעד טכנולוגי נוסף מרחיק את האדם ממתת הידידות עוד צעד. כתנועת תיקון למרחק הזה אנחנו צריכים לייצר מהלך שיתן לי את האפשרות לראות פני זר.

כניסת חג הפסח השנה מבשרת את כניסת שנת השמיטה תשע"ה. כך פותחת משנת שביעית בדיני ה"תוספת" של איסורי השמיטה המתחילים בשנה השישית. בשדה הלבן חורשין רק עד פסח ומכאן ואילך אסורה העבודה (בימי חכמי המשנה הראשונים).

גם אנחנו מתבקשים להכין את עצמנו לשנת השמיטה הבאה עלינו לטובה ולהכשיר את שדותינו. אני מבקש להוביל מיזם קהילתי שמבוסס על התמצית של הדרשה הזו. מיזם שיחייב כל אחד מאיתנו להיפגש עם "אחר" כלשהו לשעה שבועית. הדבר היקר לנו מכל הוא הזמן ואם השמיטה מחייבת הפקרה – נאלץ להפקיר משהו משעותינו ולהניחו לטובת הכלל. הפקרת שעה בשבוע מחייבת ארגון מרכזי שינווט את שעות ההתנדבות של כולם למערכת שלמה של נתינה לא במרחק מקום אלא בפנים אל פנים. נתינה זו תהפוך אותנו לקהילה שחותרת להידמות לאברהם אבינו, גם בעידן שהסביבה מתבצרת למבצרים של פרטיות והסתגרות. בלשונו הזהב של הרב קוק:

... ואם אותה האבירות [=קשיחות] המוכרחת להתלוות על כל סדר של חיי ציבור קבועים גורמת להקטין את עדינות החיים המוסרית...הנה הפסקת הסדר החברתי מביאה לידי עלייתה העצמית למרומי התכונות הפנימיות שבחיים המוסריים והרוחניים... שנת שבתון מוכרחת היא לאומה ולארץ..."